



JUMALAN KASVOT SUOMEKSI METAFORISAATIO JA ERÄÄN USKONNOLLISEN ILMAUKSEN SYNTY

MARIA KELA

VÄITÖKSENALKAJAISITESITELMÄ
JYVÄSKYLÄN YLIOPISTOSSA 15.
JOULUKUUTA 2007

Fennistiikassa on kautta aikojen pidetty raamatunsuomennoksia keskeisinä aineistolähteinä tutkittaessa vanhan kirjasuomen vaihteita. Erityisesti Agricolan tekstit ja vuoden 1642 Biblia ovat tarjonneet tähän tarkoitukseen monipuolisen aineiston ajalta, jolta on suomeksi vain niukasti tarjolla muita kuin käännettyjä uskonnollisia tekstejä. Suomenkielinen kirjallinen kulttuuri kehittyi ensimmäisten raamatunsuomennosten tuomalla itsetunnolla. 1700-luvun suomen kieltä ei enää ole välttämätöntä tutkia pelkän käännöskirjallisuuden avulla; tuolloin kerättiin sananlaskuja, suomenkielinen lehdistö

syntyi, kirjoitettiin tiedottavia tekstejä, saarnoja merkittiin muistiin ja virsiä runoiltiin. Niinpä Vanhaksi kirkkoraamatuksi nimitetty vuoden 1776 raamatunsuomennos ei ole enää ollut fennisteille yhtä kriittisen tärkeä tutkimusaineisto kuin Agricolan tekstit tai ensimmäinen koko Raamattu. Sitä myöhempien raamatunsuomennosten merkitys fennistisen kielentutkimuksen aineistona on yhä vähäisempi. Esimerkiksi vuosien 1859 ja 1886 raamatunsuomennokset ovat nykyään miltei tuntemattomia, sillä suomenkielisen kaunokirjallisuuden synty ajoittuu noille vuosikymmenille. 1900-luvulla on ollut enemmän tarjolla sekulaareja kuin uskonnollisia tekstejä, ja nykysuomen tutkimus valitsee harvoin aineistokseen 1900-luvun raamatunkäännöksiä.

▷

Uskonnon kieli ei enää ole kielenkäytön normien luoja. Onko siis ajateltava, että — kukaties sanastontutkimusta lukuun ottamatta — uusimmat raamatunsuomennokset eivät ole kovin kiinnostava aineisto fennistiselle tutkimukselle? Ja seuraako tästä se, että raamatunkäännösten kielen tutkimuksen voi jättää teologien tehtäväksi?

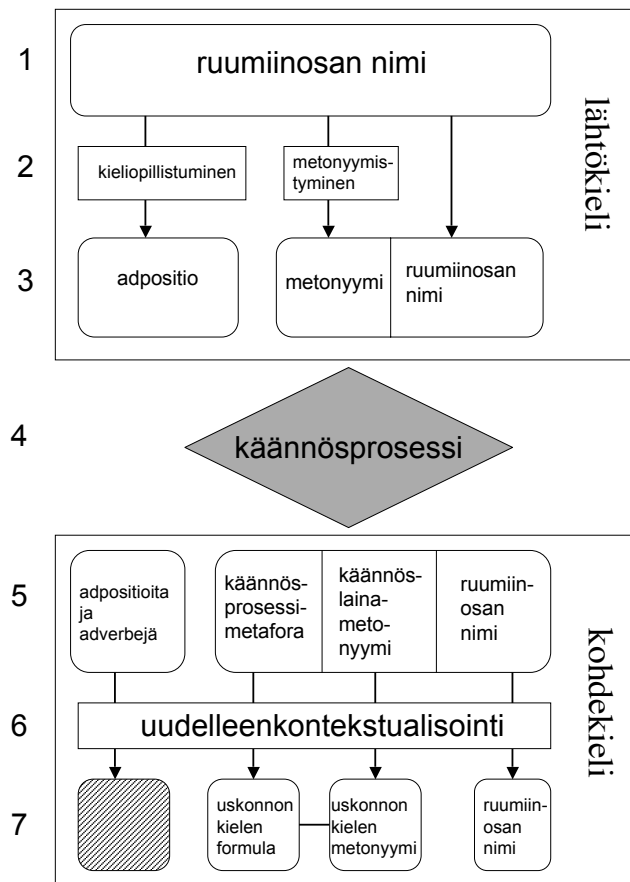
Jos halutaan asettaa tutkimustehtäväksi selvittää uskonnollisen kielen lainalaisuuksia, kuten uskonnollisten merkitysten rakentamista kielen avulla, kielentutkijan on astuttava teologin tontille. Rajanylitys helpottuu, kun tutkimussuunnalle annetaan oma nimi: kyseessä on *teolinguistiikka*. Kielentutkimuksen ja teologian suhde on tässä tapauksessa samankaltainen kuin psykolinguistiikassa kielentutkimuksen ja psykologian tai sosiolinguistiikassa kielentutkimuksen ja yhteiskuntatieteiden välinen suhde. Teolinguistiikka on uskonnon kielen tutkimusta.

Olen väitöskirjassani etsinyt suomalaisen teolinguistiikan rajoja ja keskipistettä. Teolinguivistisiä teemoja, joita tutkimuksessani otan esille, ovat muun muassa uskonnon kielen metaforisuus ja metonymisyys yleensä ja erityisesti kieliopillisten elementtien metaforisoituminen uskonnollisiksi ilmauksiksi, sanaston uskonnollistuminen, tulkintatraditioiden vaikutus käännösvalintaan ja kielellisten kiteytymien motivoima teologisuus.

Varsinaisen tutkimustehtäväni olen määritellyt osaksi diakronisesti: halusin kertoa suomalaisen uskonnollisen kielen syntytarinan. Siksi olen valinnut tutkimusaineistokseni viisi raamatunsuomennosta, jotka kattavat ajallisesti koko kirjasuomen historian: Agricolan Psalttarin vuodelta 1551, Biblian 1642, vuoden 1776 Biblian, vuoden 1933 Vanhan testamentin ja uusimman raamatunsuomennoksen vuodelta 1992. Näitä olen verrannut Biblia Hebraica Stuttgartensian mukaiseen alkutekstiin.

Uskonnon kieli on metaforinen laji. Kaikki keskeinen uskonnollinen informaatio pukeutuu metaforiin, sillä se on ainoa tapa jolla ihminen voi kuvata näkymätöntä. Tämän vuoksi kohdensin analyysini kaikkien sanojen ja rakenteiden joukosta yhteen keskeiseen kielikuvaan, nimittäin ilmaukseen *Jumalan kasvot*. Oletin, että tämän kielikuvan alkukielistä muotoa ja käännösprosesseja tarkastelemalla olisi mahdollista saada yleistä tietoa uskonnollisen ilmauksen synnystä ja siten uskonnon kielenkäytön lainalaisuuksista.

Raamatunkäännöksissä on käynyt toisinaan niin, että Jumala-viitteinen kielellinen rakenne on metaforisoitunut. Kieliopillisen suhteen ilmaisimesta on käännettäessä kasvanut uskonnollinen ilmaus. Oheisesta kuvioista näkyy, miten ilmauksen uskonnollistuminen on vaihe vaiheelta tapahtunut.



Ylempi laatikko kuvaa lähtökieltä. Lähtökielessä on ensimmäisessä vaiheessa (1) ruumiinosan nimi, josta tulee kognitiivisesti keskeinen hahmottamisen lähtökohta. Tutkimassani tapauksessa tällainen on heprean *paaniim*, joka on vanhan seemiläisen *paan*-substantiivin monikkomuoto.

Toisessa vaiheessa (2) tämä leksikaalinen yksikkö ajautuu metaforisiin prosesseihin, joista toinen on kieliopillistuminen ja toinen metonyymistyminen. Kieliopillistuminen prepositioksi on tapahtunut jo varhain, sillä jo assyrialaisissa ja babylonialaisissa teksteissä tavataan *paan*-sanaa myös kieliopillistuneena prepositioksi 'edessä' tai

'jotakuta vastaan'. Toisaalta *paan*, kasvat, on ihmisten välisessä kommunikaatiossa keskeinen kehonnimi. Se alkaa saada kuvallisia merkityksiä: metonyymisesti sillä tarkoitetaan henkilön läsnäoloa tai ihmistä itseään, kokonaisuutena.

Kolmas rivi (3) kuvaa tilannetta kahden erilaisen metaforisen prosessin jälkeen. Kieliopillistumisen seurauksena kieleen muodostuu adpositioryhmä, jossa tämä ruumiinosan nimi on adposition perusosana. Hepreaan syntyy joukko prepositioita, joissa *paaniim*-sanan taivutusvartalo on mukana. Näitä ovat esimerkiksi *lifne*, *alpne*, *mippne*, *millifne*. Metonyymistymi-

▷

sen seurauksena kieleen kehittyi samasta ruumiinosan nimestä erilaisia metonymiaan perustuvia idiomeja. Näitä ovat esimerkiksi *histiir paanaaw* 'kätkeä kasvonsa' ja *ha'eer paaneecha* 'valaista kasvonsa'. Toisaalta sanaa tarvitaan myös edelleen viittaamaan konkreettisesti ruumiinosaan, eli *paaniim* 'kasvot' säilyi myös perusmerkityksessään.

Salmiakikuvio kahden laatikon välissä (4) kuvaa käännösprosessia. Sen alkaessa lähtökieleessä on siis kahteen eri kategoriinaan kuuluvia ilmauksia, jotka pohjautuvat samaan lekseemiin. Kieliopillistumat muodostavat oman ryhmänsä, ja toisen ryhmän muodostavat referentiaalisesti käytetyt ruumiinosan nimet, joista kuitenkin osa on mainitun kaltaisia idiomaattisia metonyymejä. Käännösprosessissa tilanne muuttuu olennaisesti, koska käännösanalyysi osoittaa, että molempien kategorioiden edustajat viittaavat samaan lekseemiin. Käännösprosessi ikään kuin kadottaa kielellä tapahtuneen diakronisen kehityksen ja lähtee uudelleen teoreettisesta alkutilanteesta. Kohdekieleen muodostuu näin ollen käännösprosessin tuloksena uudenlainen jakauma adpositioiden ja referentiaalisten lekseemien välille.

Kohdekielen, tutkimuksessani siis suomen kielen, vastineiden jakauma on neliosainen (5). Käännösprosessi ei kokonaan peitä sitä tosiasiaa, että osa ruumiinosan nimimuodosteista on adpositioita ja käännetään kohdekielen kieliopin mukaisesti. Esimerkiksi *lifne* saa siis suomessa tavallisesti vastineet *edessä, eteen, edelle, edellä, luona, lähellä* (Sollamo 1979; 2005). Osa lähtökielen adpositioista saa kuitenkin referentiaalisen vastineen, ja näin ollen kohdekielessä referentiaalisen lekseemin osuus jakautuu vielä kolmeen semanttiseen ryhmään: on käännösprosessissa syntyneitä metaforisaatioita (esimerkiksi *kasvojen edessä*), käännöslainana syntyneitä meto-

nyymejä (*etsin kasvojasi, kirkasta kasvosi*) sekä ruumiinosan nimi (*kasvot*).

Seuraavassa vaiheessa kohdekieleen syntyy raamatunkäännöksen myötä uusi tekstilaji: uskonnon tekstit. Niitä ovat saarnat, virret, uskonnolliset keskustelut, liturgia, vapaat ja kirjoitetut rukoukset. Käännöksestä peräisin olevat ilmaukset saavat tässä tekstilajissa uuden kontekstin (6).

Viimeisessä vaiheessa (7) käännösprosessin tuottamasta metaforasta kehittyi uskonnon kielen formula, joka saa uuden diskurssitehtävän. Kyseessä on uusi kategoria, mutta tällä kategorialla on yhteys uskonnon kielen metonyymeihin, jotka ovat selvästi peräisin käännöksestä. Tässä vaiheessa uskonnon metaforat ovat kategorisoituneet erilleen ruumiinosan nimestä, josta ne ovat lähtöisin. Se, onko käännösprosessissa analysoitu adpositioiden kategorioita oikein tai väärin, ei ole enää merkityksellinen kysymys, koska kohdekieli on ottanut uudet ilmaukset valtaansa ja niille on olemassa pragmaattiset käytösäännöt. Kieleen käännösten kautta muodostuneet tyylilajit ja laajempi kulttuurinen konteksti ohjaavat ilmausten valintaa.

Uskonnon kielen syntyä tutkimukseni valottaa ainakin kahdella tavalla. Ensiksikin kieliopillistumien metaforisaatio osoittaa, että jumalapuheelle on ominaista pyrkimys kielellisten rakenteiden merkityksellistämiseen. Alkutekstin kieliopillinen rakenne näyttää Jumala-viitteisessä kotekstissa pyrkivän saamaan lisää semanttista painoa. Näin voi syntyä formula, jonka informaatio ei ensisijaisesti muodostu sen sanojen referentiaalisten merkitysten summasta vaan joka on tilannesidonnainen diskurssi-piirre. Formulassa on keskeistä muun muassa sanojen tapa liittyä toisiinsa tietyssä järjestyksessä. Kahden eri tekstilajin rajalla formula voi toimia signaalina, jonka avulla kuulija saa aikaa siirtyä yhdestä tulkintajärjestelmästä toiseen, esimerkiksi arkisesta pyhään.

Formulan on erotuttava muusta kielestä. Tähän tarkoitukseen sopii käännöslaina, joka erottuu suomen kielen ilmausten joukosta. Ilmaus *kasvojen eteen* on sellaiseenaan metonymi, se on rakenne, joka on osa pyhää kokonaisuutta, osa Raamatun tekstiä. Raamattukotekstista irrotettunakin, muun kielen joukossa se kuulostaa raamatulliselta. Sitä voidaan käyttää juhlavassa isänmaallisessa runossa, kuten Koskenniemi tekee: *Sun kasvois eessä, Suomenmaa* tai sillä voidaan saada aikaan humoristinen vaikutelma, kuten Kiven Nummisuutareissa: *tullessasi hirmuisen äitis kasvoin eteen*, mutta molemmissa tapauksissa ilmauksen teho perustuu sen sakraaliin luonteeseen. Ei siksi ole sattumaa, että juuri tällä ilmauksella määritellään nykysuomessa rukous. Vuoden 1999 Katekismus määrittelee, että *Rukous on tapa olla ja elää Jumalan kasvojen edessä*. Formulan avulla tehdään vihkikaavasta pyhä teksti, *Kaikkivaltiaan Jumalan kasvojen edessä ja tämän seurakunnan läsnä ollessa*, ja sen avulla siirrytään jumalanpalveluksessa saarnamologian dialogiin Jumalan kanssa, jolloin pappi asettuu seurakuntalaisten rinnalla *Jumalan kasvojen eteen*.

Kasvojen edessä/eteen -rakenne on yleistynyt vuoden 1933 suomennoksessa, ja sitä voidaan pitää kirjaimellisen käännöstävän oheistuotteena. Vuoden 1992 suomennoksessa on noudatettu kontekstuaalista käännöstä. Sen ratkaisuja analysoidessa nousee esiin toinen piirre suomen kielen uskonnollistumisesta. Vuoden 1992 suomennos on nimittäin — kirjaimellisen käännöksen tavoin — jatkanut kielen uskonnollistumisprosessia. Siinä on kuitenkin kirjaimellisten liikakäännösten sijaan nähtävissä ilmiö, jota kutsun harmonisoinniksi. Harmonisoinnista on kyse silloin, kun raamatunkäännöksessä päädytään alkukielen vaihtelevista ilmauksista kohdekieleen arvokkaaseen tyyliin. Raamatun-

meen on esimerkiksi syntynyt käsitepari *kääntää kasvonsalkatseensa jonkun puoleen* vs. *kääntää kasvonsalkatseensa jostakusta pois*. Jälkimmäinen on yleistynyt uusimmassa suomennoksessa erityisesti *histîr pânâyw* ('kätkeä kasvonsa') -rakenteen vastineeksi. Termin produktiivisuus on tapahtunut vasta uusimmassa suomennoksessa. Kehityskulku on osittain samankaltainen kuin *Jumalan kasvojen edessä* -formulalla sikäli, että vanhimmat suomennokset ovat luoneet tämän ilmaus-tyypin kirjaimelliseksi käännökseksi välittäjäkielen ilmaukselle. Näistä yhteyksistä ilmaus on siirtynyt muuhun uskonnolliseen kieleen mutta ei sekulaareihin konteksteihin. Vuoden 1933 kirjaimellinen käännös ei ole vielä ylläleistänyt tätä tyyppiä, vaan se on yleistynyt vuoden 1992 suomennoksen kontekstuaalisen käännöstävän myötä. Aineistoni osoittaa näin ollen, että myös tällaisen modernimman käännöstävän kautta voidaan päätyä uskonnollisen kielen erityisrakenteiden vahvistamiseen. Vaikka kontekstuaalinen käännös ei suosi orjallisia käännöslainoja, siihen voidaan tyylyisistä lisätä raamattukieleen sopiviksi katsottuja ilmauksia. Näin aiemmin luodut käännöslainat, jotka ovat jo yleistyneet liturgisen tai muun uskonnollisen kielen käyttöön, saavat uusia käyttöyhteyksiä myös Raamatun teksteissä. Näin on tehty vuoden 1992 suomennoksessa muissakin kohdissa. Paralleelien vastakohtaparien muodostuminen uskonnon kieleen on osa tämän kielimuodon kehitystä yhtenäisemmäksi järjestelmäksi.

Raamatunsuomennokset tarjoavat aineiston, jonka analyysin tulokset hyödyttävät perinteisen fennistisen tutkimuksen lisäksi tekstien ja diskurssien tutkimusta yleensä. Raamatunsuomennosaineistolla on kerrottavaa myös kansainväliselle käännöstieteillemme, ja raamatunkäännöstyö voi hyödyntää käytännössä sen tuloksia.

Teologivestinen tutkimus voi asettua teologisen tutkimuksen rinnalle keskustelemaan uskonnollisen merkityksen rakentamisesta suomen kielen ilmaisuvaroilla. ■

LÄHTEET

SOLLAMO, RAIJA 1979: *Renderings of Hebrew semiprepositions in the Septuagint*. Annales Academiae Scientiarum Fennicae – Dissertationes Humanarum Litterarum 19. Helsinki:

Suomalainen Tiedekatemia.

— 2005: An example of consistency: Interpretation by the translator of the Greek Genesis in rendering the Hebrew semipreposition לִפְנֵי. – Antti Mustakallio (toim.), *Lux Humana, Lux Aeterna. Essays on Biblical and related themes in honour of Lars Aejmelaes* s. 3–12. Publications of the Finnish Exegetical Society 89. Helsinki: Finnish Exegetical Society.

MARIA KELA Jumalan kasvot suomeksi. *Metaforisaatio ja erään uskonnollisen ilmauksen synty*. Jyväskylä Studies in Humanities 82. Jyväskylän yliopisto 2007.

Laurea-ammattikorkeakoulu, Metsänpojankuja 3, 02130 Espoo
Sähköposti: *maria.kela@laurea.fi*